

dr Małgorzata Weryszko
Zakład Psychologii
Instytut Pedagogiki i Psychologii
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach

Faza prokreacji jako wyzwanie dla małżeństwa

Wprowadzenie

Wśród faz życia rodzinnego wyróżnia się jako pierwszą fazę prokreacji, która związana jest z koncentracją małżonków na funkcji prokreacyjnej rodziny (Worach-Kardas, 1988). Jak podaje Maria Kielar-Turska, faza prokreacji przypada na okres młodości, w życiu kobiety kończy się ok. 30. roku życia (Kielar-Turska, 2003, s. 318). Poprzedza ona fazę wczesnego rodzicielstwa, obejmującą wczesne i średnie dzieciństwo dzieci, trwające od ich narodzin do 6 roku życia. Obie fazy, niekiedy nakładające się na siebie, to okres uczenia się ról rodzicielskich, uzgadniania obowiązków, odpowiedzialności za dom i rodzinę. Jest to również czas konfliktów rodzinnych, faza wysiłków na rzecz stabilizacji życia rodzinnego (Worach-Kardas, 1988).

Okres życia małżonków wraz z dziećmi trwa długo- średnio ok. 25 lat. Jest to okres bardzo zróżnicowany, wielofazowy. Czas od pojawienia się pierwszego i ewentualnie kolejnych dzieci jest okresem wymagającym wielu radykalnych zmian w zakresie dotychczasowego stylu życia małżonków, a przede wszystkim pogodzenia ze sobą wielu nowych obowiązków. Badania pokazują, że są to prawdopodobnie najtrudniejsze lata w życiu rodziców (Keizer, Schenk, 2012). Dla tego okresu przypisywany jest spadek zadowolenia z małżeństwa (DeMaris, Sanchez, Krivickas, 2012), socjologowie zaś opisują ten czas jako pierwszy szczyt rozwodowy (Dąbrowska-Caban, 2001). Uznaje się, iż rodzicielstwo jest dla małżeństwa jedną z najtrudniejszych prób (Pikuła, 2010). W naszej kulturze to właśnie rodzicielstwo, nie zaś samo małżeństwo, jest wskaźnikiem osiągnięcia statusu człowieka dorosłego (Plopa, 2011).

1. Faza prokreacji – czas życiowych zmian dla małżonków

Urodzenie pierwszego dziecka K. Kuryś (2010, s. 35) ujmuje jako krytyczne wydarzenie życiowe – czyli takie które „zatrzymuje dotychczasową aktywność człowieka i wymaga zastosowania nowych środków. Zaburza ono równowagę

jednostka-otoczenie, powodując taki stan destabilizacji, takie zaburzenie równowagi, które sprawia, że dotychczasowe formy zachowania stają się niewystarczające. Krytyczne wydarzenie wymaga więc istotnych zmian w mechanizmach przystosowawczych oraz przebudowy układu jednostka-otoczenie” (tamże, s. 35).

„Rodzicielstwo to ważne doświadczenie rozwojowe, zarówno kobiety jak i mężczyźni nadają temu wydarzeniu znaczenie osobiste. Jest to dla nich moment przełomowy, oczekiwany, związany z rozpoczęciem nowego rozdziału w ich życiu” (Kuryś, 2010, s.140). Z jej badań wynika, że większość rodziców przyznaje, iż urodzenie pierwszego dziecka to znaczący krok w dorosłość, bez względu na to czy wiąże z tym pozytywne, czy negatywne emocje (tamże).

Jak ukazuje literatura przedmiotu (Płopa, 2005) podjęcie roli rodzica wiąże się z doświadczaniem stresu, którego poziom określają takie czynniki jak: stopień, w jakim dana osoba chce zostać rodzicem, dotychczasowe doświadczenie w pełnieniu roli rodzica, przejrzystość wymagań roli rodzicielskiej oraz ilość i jakość wsparcia dostępna w początkowych fazach jej pełnienia.

Rodzicielstwo nowego tysiąclecia postrzegane jest jako zadanie trudne, ze względu na ograniczony wpływ rodziców na rozwój osobowości ich dzieci, przyczynę którego upatruje się w rozwoju nauki i techniki, niewłaściwych sposobach korzystania z tego dorobku oraz negatywnych informacjach odnośnie rodziny płynących za pośrednictwem mediów do opinii publicznej, osłabiając znaczenie rodziny i jej rolę oraz rodzicielski autorytet (Pikuła, 2010).

Z drugiej jednak strony, wydaje się, że nigdy wcześniej tak mocno jak współcześnie nie akcentowano i nie wspierano wagi emocjonalnej bliskości i psychicznej więzi rodzica z dzieckiem, otwartości, rozmowy, wspólnego spędzania czasu. Współczesne rodzicielstwo można zatem postrzegać jako z jednej strony niełatwe, ale mające szansę być wyjątkowo bliskie dziecku, a poprzez to wysoce satysfakcjonujące także dla rodziców.

2. Rodzicielstwo – szansa na nową jakość małżeńskiego życia

Jak podkreślają psychologowie (m.in. Płopa, 2003), rodzicielstwo to nie tylko doświadczenie związane ze stresem, ale również doświadczenie pozytywne, wspaniałe, zawierające w sobie szczególne doznania. Przejście do rodzicielstwa to wzrost płynącej z niego radości i przyjemności (Gottman, Notarius, 2000). Satysfakcja z wychowywania, przekazywania wiedzy, a także czerpania jej od dzieci (Twenge i in., 2003).

Dla wielu rodziców dzieci wnoszą w ich życie poczucie treści, celu, spełnienia, zaangażowania, podnoszą jego wartość. Stanowią o ciągłości rodziny, przekazują tradycje i rodzinne dziedzictwo następnym pokoleniom. Mogą dawać rodzicom poczucie większej jedności z ich rodzinami pochodzenia. Nierzadko dzieci zmieniają

ich życie, poprzez wyzwalanie w rodzicach większej aktywności, sposobu patrzenia na życie w perspektywie temporalnej. Ponadto, są nieustannym źródłem pozytywnych, głębokich uczuć. Obserwowanie ich rozwoju, dostarcza rodzicom ogromnej satysfakcji, poczucia spełnienia i dumy (Demo, 1992; Braun-Gałkowska, 2003, Plopa, 2005). „Pozytywna i konstruktywna postawa rodziców wobec posiadania dziecka (...) może się stać źródłem zadowolenia, radości i wzbogacenia wzajemnej miłości rodziców, oraz bardzo ważnym impulsem dla rozwoju ich osobowości, a przede wszystkim rozwoju osobowości ich dziecka” (Rostowski, 1993b, s. 16).

Badania podłużne dotyczące przejścia małżonków do rodzicielstwa wykazały, iż dla większości par okres ten może być zarówno bardzo stresujący jak i bardzo przyjemny (Gottman i Notarius, 2000). Niektórzy badacze (Bradbury, Fincham i Beach 2000) wskazują na paradoksalny wpływ posiadania dzieci na małżeństwo – z jednej strony zwiększa ono jego stabilność, z drugiej zaś obniża jego jakość. Badania dowodzą, iż ok. 40 do 70% par doświadcza spadku małżeńskiej jakości, wzrasta poziom małżeńskich konfliktów, pojawia się ryzyko depresji u obojga małżonków, następuje powrót do stereotypowych ról płciowych, rodzice doświadczają przeciążenia obowiązkami domowymi i opieką nad dzieckiem, ojcowie wycofują się w środowisko pracy, częstotliwość małżeńskich rozmów i małżeńskiego współżycia diametralnie spada (Gottman i Notarius, 2000).

Bardzo ważnym krokiem w literaturze dotyczącej tego tematu jest uznanie ogromnej różnorodności wśród par dotyczącej sposobów przystosowania się do rodzicielstwa (Bradbury, Fincham i Beach, 2000). Znaczenie ma tutaj wiele zmiennych, m.in. wspólne spędzanie czasu oraz częstość pojawiających się konfliktów. Czas wolny spędzany razem w okresie oczekiwania na dziecko prowadzi do deklarowanej przez żony większej miłości i mniejszej konfliktowości w pierwszym roku rodzicielstwa, zaś czas wolny spędzany osobno w okresie ciąży prowadzi do deklarowanej przez mężów mniejszej miłości i większej konfliktowości w pierwszym roku rodzicielstwa (Claxton i Perry-Jenkins, 2008). E. S. Kluwer, M. D. Johnson (2007, s.1102) dowiedli, iż częstsze małżeńskie konflikty w okresie ciąży wiążą się z niższą jakością związku w czasie przystosowania do rodzicielstwa. Z kolei niższa jakość związku w czasie ciąży wiązała się z częstszymi konfliktami w okresie przystosowania do rodzicielstwa.

3. Jakość małżeństwa a posiadanie dzieci

M. Plopa (2011, s. 30) krytycznie odnosi się do badań porównujących rodziców z osobami, które nie są rodzicami, z których wyciąga się prosty wniosek, iż rodzicielstwo obniża jakość relacji. Plopa argumentuje, iż porównywane pary mogły na starcie (przed rodzicielstwem) różnić się poziomem satysfakcji, niezależnie od

uzyskania statusu rodzica. Przykład mogą stanowić badania, w których okazało się, iż pary, które wkroczyły w rodzicielstwo- jeszcze przed zawarciem związku małżeńskiego lub niedługo czas po jego zawarciu charakteryzowały się niższą satysfakcją ze związku jeszcze przed zostaniem rodzicami w porównaniu do par, które zostały rodzicami „o czasie” (Helms-Erikson, 2001). Zatem, przyczyną niższego zadowolenia ze związku może być brak jego silnych podstaw, jeszcze przed rodzicielstwem.

Wiele badań pokazało silne powiązania pomiędzy małżeńskim systemem sprzed okresu rodzicielstwa (podkreślając znaczenie umiejętności rozwiązywania konfliktów oraz poczucie sensu bycia razem) a systemem rodzic-dziecko oraz emocjonalno-społecznym i poznawczym rozwojem dziecka (np. Gottman i Notarius, 2000).

Nierzadko pary o niskiej satysfakcji ze związku pozostają razem ze względu na dzieci, w przekonaniu, iż rozwód może stanowić dla nich przyczynę problemów rozwojowych (Waite, Lillard, 1991). Stąd par o niskiej satysfakcji nieposiadających dzieci może być mniej ze względu na to, że łatwiej im się rozstać (por. Lavner, Bradbury, 2010).

Zdaniem H. Helms-Erikson (2001, s. 1108) różnice w jakości małżeńskiej związane z rodzicielstwem mogą mieć swoją przyczynę w odmiennym systemie wartości i odmiennych oczekiwaniach wobec rodzicielstwa.

Badania pokazują, że różnice indywidualne w satysfakcji małżeńskiej między rodzicami a nierodzicami mogą także wynikać z czynników pośrednich, np. z faktu, iż rodzice czują się młodszy w związku w porównaniu do małżonków nieposiadających dzieci (Menaghan, 1982).

Prowadzone przez trzy lata badania podłużne, w czasie których oceniano satysfakcję małżeńską w grupie rodziców i nierodziców, wykazały, iż obie grupy doświadczają spadków zadowolenia ze związku (White i Booth, 1985). Badanie to było pierwszym z wielu, w którym dowiedziono, iż satysfakcja małżeńska wśród rodziców zmienia się podobnie jak u małżonków niebędących rodzicami (por. Cowan, Cowan, 1988).

Jednakże część par w istocie doświadczają spadku satysfakcji z małżeństwa, szczególnie w czasie, gdy posiadają pierwsze dziecko (Plopa, 2011).

J.M. Twenge, W.K. Campbell oraz C.A. Foster (2003, s. 582) podkreślają, że duże znaczenie w sytuacji przejścia do rodzicielstwa ma radzenie sobie z pojawiającymi się trudnościami. Badacze wskazują na ważną rolę uważności, planowania i wzajemnej komunikacji małżonków (tamże).

3. Jakość małżeństwa w okresie oczekiwania na narodziny dziecka a pełnienie ról rodzicielskich

Z badań wynika, iż zainteresowanie ojca dzieckiem oraz jego matką już w okresie prenatalnym przyczynia się do zwiększenia poziomu odczuwanej przez nią satysfakcji z macierzyństwa oraz sprawia, że staje się ona bardziej efektywna w pełnieniu roli macierzyńskiej (Stevenson i in., 1999, za: Kornas-Biela, 2001). Ojcowskie zaangażowanie w okres ciąży i porodu wiąże się także z lepszym zdrowiem zarówno matki, dziecka, jak i samego ojca (Plantin i in., 2011). Z kolei pozytywne nastawienie wobec poczęcia się dziecka i zachowania prenatalne mężczyzn są związane z ich zaangażowaniem po urodzeniu się dziecka w działania stymulujące poznawczy rozwój dziecka, opiekę fizyczną, okazywane ciepło, działania pielęgnacyjne i działania opiekuńcze (Bronte-Tinkew i in., 2007). Badania pokazują również, że im większa satysfakcja ze związku małżeńskiego u mężczyzn jeszcze przed narodzeniem się dziecka, tym więcej czasu będą oni spędzać z dzieckiem szczególnie w interakcjach twarzą w twarz w pierwszym roku życia dziecka (Lee i Doherty, 2007). Ojcowie z małżeństw zadowolonych okazują wyższe zaangażowanie w wypełnianie swojej rodzicielskiej roli – większe emocjonalne wsparcie, większą synchronię ojciec-dziecko i mniejszą intruzywność. Badacze podkreślają, że większe zaangażowanie i większa ilość czasu spędzana z dzieckiem u mężczyzn bardziej zadowolonych z małżeństwa wynika nie tylko z chęci wypełnienia swojej ojcowskiej roli, ale także z chęci okazania miłości żonie i podejmowania z nią współpracy. Aktualne uczucia ojców związane z małżeństwem przyczyniają się do ich poziomu wrażliwości emocjonalnej wobec dzieci (tamże).

4. Równoważenie roli małżeńskiej i rodzicielskiej a satysfakcja ze związku

Małżonkowie, stając się rodzicami, zaczynają mierzyć się z wyzwaniem utrzymania satysfakcjonującej relacji małżeńskiej oraz odpowiedniego poziomu wrażliwości na potrzeby swoich dzieci i wychodzenia naprzeciw tym potrzebom. Sytuacja, kiedy para małżeńska nie potrafi równoważyć utrzymywania intymnych, wzajemnie wspierających się relacji z wymaganiami dzieci, może prowadzić do zaogniającego się konfliktu (Braun-Gałkowska, 2003; Rostowska, 2001). Zbytня koncentracja na jednej lub drugiej relacji niszczy spójność rodziny, w konsekwencji zaburzając rozwój dzieci i obniżając zadowolenie ze związku u jednego lub obojga małżonków (Plopa, 2011).

Przychodzące na świat potomstwo wymusza na rodzicach konkretne zachowania, prowokując do tworzenia silnych więzi, przez co małżonkowie spędzają więcej czasu z dziećmi aniżeli tylko we dwoje. Dla wielu par, wczesne rodzicielstwo

wiąże się z osłabieniem zarówno ilości jak i jakości małżeńskich interakcji, co prowadzi do obniżenia odczuwanej satysfakcji ze związku. Istnieją jednak pary, które potrafią równoważyć rodzicielskie obowiązki z potrzebami relacji małżeńskiej, utrzymując zadowolenie zeń na wysokim poziomie. Dzieje się tak wtedy, gdy małżonkowie są dojrzałymi do rodzicielstwa, odczuwają radość i dumę z powodu posiadania dziecka. Jego pojawienie się wzmacnia wówczas rodzinną spójność, intymność i komunikację (Grossman, 1988; Lewis, 1989; Plopa, 2005).

Zazwyczaj tego typu pary tworzą małżonkowie o wysokich kompetencjach (obecnych jeszcze przed zawarciem związku, a więc i przed pojawieniem się potomstwa) do nawiązywania bliskich, intymnych, otwartych, odpowiedzialnych, zaangażowanych, współzależnych, opartych na równości i miłości relacji interpersonalnych. Dziecko jest dla takich małżonków wartością samą w sobie (Plopa, 2005). Duże znaczenie dla utrzymania wysokiej satysfakcji ze związku po pojawieniu się dzieci mają oczekiwania wnoszone przez partnerów w doświadczenie rodzicielstwa. Realistyczne podejście, przygotowanie teoretyczne oraz wysoka motywacja do pełnienia ról rodzicielskich pomagają zapobiec obniżeniu się zadowolenia z relacji małżeńskiej. Wydaje się to szczególnie istotne dla kobiet (Grossman, 1988). Co więcej, odczuwana przez żony satysfakcja ze związku w czasie przejścia do rodzicielstwa jest związana z poczuciem małżeńskiego szczęścia mężów w tym okresie (Wilcox, Dew, 2011).

Kiedy małżonkowie zostają rodzicami, ilość wolnego czasu, jaki mogą spędzać we dwoje, jako para, wyraźnie spada (Huston, Holmes, 2004). Oznacza to najczęściej, że kontynuują mniej czynności, w których oboje odnajdują zadowolenie. Często ich wolny czas wiąże się z intensywnym sprawowaniem opieki nad dzieckiem. Jednakże zredukowana ilość czasu, jakim małżonkowie dysponują dla siebie jako pary, nie umniejsza ich wyrażanej do siebie wzajemnie miłości. Może wynikać to ze zrozumienia i akceptacji tych zmian jako nieodłącznej części rodzicielstwa. Duma z bycia rodzicem może również wspierać te uczucia. I mimo że rozmawiają ze sobą mniej w porównaniu do małżonków bez dzieci, nie są od nich mniej uczuciowi. Dane wskazują, że mężowie po przejściu do rodzicielstwa wyrażają wobec żon nawet więcej pozytywnych uczuć (Cowan, Cowan, 1988). Rodzice tak samo często wyznają sobie miłość, próbują się wzajemnie relaksować, obdarzać czułością, dzielić uczuciami i sprawiać sobie wzajemnie przyjemności, jak osoby nie będące rodzicami. Obie grupy są podobnie zaangażowane w konwersację o swoich osobistych potrzebach i sposobach ich realizowania. Jednakże, fakt ograniczoności czasu, jaki mają do dyspozycji nowi rodzice na bycie we dwoje sprawia, że wykorzystują go bardziej efektywnie. Efektywniej się komunikują i efektywniej rozwiązują problemy, mając na uwadze, że mają na przebywanie ze sobą mniej czasu (tamże).

Podsumowanie

Powyższe rozważania pokazują, że samo pojawienie się dziecka nie decyduje o obniżeniu małżeńskiej satysfakcji. Wprowadza niewątpliwie zmiany w życie małżonków, stawiając przed nimi nowe wymagania, co zwiększa prawdopodobieństwo mogących pojawić się konfliktów. Z drugiej jednak strony, wiele trudności związanych z rodzicielstwem rekompensuje satysfakcja z pełnienia nowej roli oraz bogactwo interakcji z dzieckiem. Potomstwo postrzegane jako wartość sama w sobie może wzbogacać poczucie wartości małżonków i zwiększać wzajemne starania na rzecz umocnienia małżeńskiej więzi i rodzinnego szczęścia (Płopa, 2011).

Zatem przejście do rodzicielstwa to także możliwość wzrostu radości płynącej z małżeństwa. Czy tak rzeczywiście będzie, w dużej mierze zależy od jakości relacji pomiędzy małżonkami przed pojawieniem się dzieci (znaczenie mają tu zwłaszcza umiejętności rozwiązywania konfliktów oraz poczucie sensu bycia razem). Bardzo ważne jest również odpowiednie nastawienie do rodzicielstwa. „Pozytywna i konstruktywna postawa rodziców wobec posiadania dziecka (...) może się stać źródłem zadowolenia, radości i wzbogacenia wzajemnej miłości rodziców, oraz bardzo ważnym impulsem dla rozwoju ich osobowości, a przede wszystkim rozwoju osobowości ich dziecka” (Rostowski, 1993a, s. 16).

Bibliografia:

- Dąbrowska-Caban, Z. (2001). Z badań nad małżeństwem w Polsce. Uwarunkowania i właściwości. *Problemy Rodziny*, 2, s. 3-12.
- Bradbury, T. N., Fincham, F. D., Beach, S. R. H. (2000). Research on the Nature and Determinants of Marital Satisfaction: A Decade in Review. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 964–980.
- Braun-Gałkowska, M. (2003). *Psychoprofilaktyka życia rodzinnego*, (w:) Psychologia w służbie rodziny, I. Janicka, T. Rostowska (red.), Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bronte-Tinkew, J., Ryan, S., Carrano J., Moore K. A. (2007). Resident Fathers' Pregnancy Intentions, Prenatal Behaviors, and Links to Involvement With Infants. *Journal of Marriage and Family*, 69, 977–990.
- Claxton, A., Perry-Jenkins, M. (2008). No Fun Anymore: Leisure and Marital Quality Across the Transition to Parenthood. *Journal of Marriage and Family*, 70, 28 – 43.
- Cowan, C., Cowan, P. (1988). Who does what when partners become parents: Implications for men, women, and marriage. *Marriage and Family Review*, 12, 105-131.
- DeMaris, A., Sanchez, L. A., Krivickas, K. (2012). Developmental Patterns in Marital Satisfaction: Another Look at Covenant Marriage. *Journal of Marriage and*

- Family*, 74, 989 – 1004.
- Demo, D. H. (1992). Parent-child relations: Assessing recent changes. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 104-117.
- Gottman, J. M., Notarius, C. I. (2000). Decade Review: Observing Marital Interaction. *Journal of Marriage and the Family*, 62, 927-947.
- Grossman, F. (1988). Strain in the transition to parenthood. *Marriage and Family Review*, 12, 85-104.
- Helms-Erikson, H. (2001). Marital quality ten years after the transition to parenthood: Implications of the timing of parenthood and the division of housework, *Journal of Marriage and Family*, 63, 1099-1110.
- Huston, T. L., Holmes, E. K. (2004). *Becoming parents*, (w:) *Handbook of family communication*, A.L. Vangelist, (ed.). (p.105-134). Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Mahwah New Jersey.
- Keizer, R., Schenk, N. (2012). Becoming a Parent and Relationship Satisfaction: A Longitudinal Dyadic Perspective. *Journal of Marriage and Family*, 74, 759 – 773.
- Kielar-Turska, M. (2003). Rozwój człowieka w pełnym cyklu życia. W: *Psychologia. Podręcznik akademicki*. t. I, J. Strelau (red.), (s. 285 -332). Gdańsk: GWP.
- Kluwer, E. S., Johnson, M. D. (2007). Conflict Frequency and Relationship Quality Across the Transition to Parenthood. *Journal of Marriage and Family*, 69, 1089–1106.
- Kornas-Biela, D. (2001). *Współczesny kryzys ojcostwa*. W: *Oblicza ojcostwa*. D. Kornas-Biela (red.), (s. 171-192). Lublin: TN KUL.
- Kuryś, K. (2010). *Urodzenie pierwszego dziecka jako wydarzenie krytyczne w życiu kobiet i mężczyzn*. Kraków: Impuls.
- Lavner, J. A., Bradbury, T. N. (2010). Patterns of Change in Marital Satisfaction Over the Newlywed Years. *Journal of Marriage and Family*, 72, 1171 – 1187.
- Lee, C. S., Doherty, W. J. (2007). Marital Satisfaction and Father Involvement during the Transition to Parenthood. *Fathering*, vol.5, No.2, 75-96.
- Lewis, J. (1989). *The birth of the family*. New York: Brunner/Mazel.
- Menaghan, E.G., Parcel, T.L. (1990) Parental employment and family life: Research in the 1980's. *Journal of Marriage and the Family*, 52, 1079-1098).
- Pikuła, N. (2010). *Kondycja rodzicielstwa w XXI wieku*, (w:) *Odpowiedzialne rodzicielstwo wobec wyzwań XXI wieku*, M. Duda (red.), (s. 69-88). Kraków: Wydaw. św. Stanisława BM Archidiecezji Krakowskiej.
- Plantin, L., Olukoya, A. A., Ny, P. (2011). Positive Health Outcomes of Fathers' Involvement in Pregnancy and Childbirth Paternal Support: A Scope Study Literature Review. *Fathering*, Vol. 9, No. 1, 87-102.
- Plopa, M. (2003). *Intymność a „jej” i „jego” satysfakcja ze związku małżeńskiego*, (w:) *Psychologia rodziny: teoria i badania*, M. Plopa (red.), Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.

- Plopa, M. (2011). *Rodzicielstwo jako wyzwanie dla małżeństwa: perspektywa teorii systemowej*, (w:) *Wybrane problemy współczesnych małżeństw i rodzin*, H. Liberska, A. Malina (red.), (s. 15-41). Warszawa: Difin SA.
- Rostowska, T. (2001). *Konflikt międzypokoleniowy w rodzinie: analiza psychologiczna*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rostowski, J. (1993a). Współczesne zmiany w postawach wobec dziecka. *Problemy Rodziny*, 5, s. 3-6.
- Rostowski, J. (1993b). Współczesne zmiany w postawach wobec dziecka cz. II: Uwarunkowania społeczno-rodzinne. *Problemy Rodziny*, 6, s. 3-17.
- Twenge, J. M., Campbell, W. K., Foster, C. A. (2003). Parenthood and Marital Satisfaction: A Meta-Analytic Review. *Journal of Marriage and Family*, 65, 574–583.
- Waite, L.J., Lillard, L.A. (1991). Children and marital disruption. *American Journal of Sociology*, 90, 930-953.
- White, L.K, Booth, A. (1985). The transition to parenthood and marital quality. *Journal of Family Issues*, 6, 435-449.
- Wilcox, W.B., Dew, J. (2011). Motherhood and Marriage: A Response. *Journal of Marriage and Family*, 73, 29–32.
- Worach-Kardas, H. (1988). *Fazy życia zawodowego i rodzinnego*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.